

STILSKA RAZMEĐA PJESNIKA I PROZAISTE RISTA RATKOVIĆA

Teodora Perović

Risto Ratković was inseparably linked with the world of the miserable, poor and nobodies. We conclude that in his poetry, prose, and drama he was above all a poet. Hence the disparity between the motivic and the formal in his work. This unrestrained lyrical charge conditioned various stylistic means and disjointed syntax in genres where this is not expected.

He wrote in the time of avant-garde literary currents, taking elements from every formation without being consistent with any of them. His literary opus is all the more peculiar, his stylistic expression unusual, unrestrained and astonishing.

Risto Ratković (03. 09. 1903–18. 06. 1954), bio je pjesnik, prozaista, esejista, pripovijedač, dramski pisac i kritičar. Rođen je na obalama Lima, u Bijelom Polju. Rijetko gdje bi kao u njegovom rodnom Sandžaku, početkom prošlog vijeka, mogao da upozna više kontrasta, kako u prirodi, tako i među stanovništvom.

Cijeli njegov život i kompletno književno djelo obilježila je strahotna atmosfera Prvog svjetskog rata. Bijeda, jad, jauk, krik, smrt, potisnuti odbrambenim mehanizmima javiće se kasnije u vidu hitrih ekspresija i snažne metaforike.

Momir Sekulić piše: „Doživljaji iz detinjstva i rane mladosti najduže se pamte. Po svetlim i radosnim ili tamnim i žalosnim stranama. Po svojevrsnom intenzitetu i pečatu koji udara život. Ristov vidik, kao uostalom svakog deteta, sa uzrastom širi se: od kućnog praga i avlije, uskih i blatnjavih ulica Bijelog Polja, izlazi, stidljivo i zazorno, na prozirnu traku Lima čiji talasi blago šumore, zatvaraju se, jedno vreme, granicama Sandžaka.“¹

O Ristu Ratkoviću nije se mnogo pisalo. I ono što je napisano, u većini slučajeva je okrenuto njegovom poetskom opusu, dok je pripovijedački ostao u sjenci.

Bio je maštom neobuzdana i tragikom ovjenčana ličnost. Imalo se šta reći o njemu kao stvaraocu. Imalo i imaće. I psihoanalitičari bi se temeljno mogli baviti njegovim opusom, jer mnoga njegova ostvarenja obiluju oniričkim, podsvjesnim, nadrealnim.

U kom god pogledu bio izučavan, Ratković ne može biti pravilno shvaćen ukoliko se u obzir ne uzmu vrijeme, mjesto i okolnosti u kojima je rođen i u kojima je odrastao.

Ovaj bjelopoljski pjesnik se svakim sljedećim iščitavanjem drugačije doživi od onog prethodnog. Uđemo u njegov kosmos i pratimo komete i padalice, zamišljajući svakog puta drugačiju želju. I on je prateći komete i meteore lutao maglama života tražeći tračak nade u vidu svjetlosti.

Nije lako hodati tom njegovom stazom. Zapinje se na njoj često i pada. Igrao se sa sobom, sa bolom koji je nosio duboko u svojim grudima, sa životom i kosmosom.

Ratković kao pjesnik i prozaista

Želio je sebe da odalji od istine, da pobjegne od nje. Bježao je u snove. I sam je govorio da ga je svaka pomisao na istinu, na stvarnost, na svakidašnji život, neprestano užasavala. Bježanjem

---

¹ Sekulić, Momir, *Književni lik Rista Ratkovića*, Odzivi, Bijelo Polje, 1976, str. 55.

Risto Ratković
1903–1954
(crtež: Zuko Džumhur)

od istine, lakše ju je u sebi prepoznao. Sebe je zarobljavao baš tom istinom. Ona je možda bila neizgovorena, ali čuvana duboko u njemu. Koraci su mu bili previše kratki da bi mogli umaći Ratkoviću pjesniku i sandžačkoj istini.

Vrijeme Ratkovićevih studentskih dana karakteriše bogat književni život u Beogradu. Rađaju se novi književni pravci – dadaizam, zenitizam, nadrealizam. Pokreću se novi književni listovi i časopisi.

Poetska ostvarenja ga strstavaju među rodonačelnike avangardne crnogorske književnosti. Najpoznatiji je kao pjesnik, pjesme su mu pune refleksija, ljubavi i topline. U njegovim stihovima dominira tragično osjećanje svijeta, sa čestim varijacijama kobi i smrti.

Bez obzira na to što je Ratković bio raznolik kako u stilskom, tako i u žanrovskom pogledu, uvijek se mogla više osjetiti njegova pjesnička nego prozna riječ.

Čak i kada se trudio da pobjegne od toga, nije uspijevaao, čemu svjedoče njegova prozna ostvarenja, prije svega roman *Nevidbog*².

² Roman *Nevidbog* je jedini objavljeni roman R. Ratkovića. Napisan je 1933. godine.

Pjesnik zaista nije mogao skriti niti potisnuti, a kamoli izbrisati svoje poetsko nadahnuće koje je prisutno, ma u kom pripovijedačkom vidu se okušao, iako se neki sa tim nijesu saglasili, a među njima je najpoznatiji Radomir Konstantinović koji navodi: „Nosio je u sebi velikog pesnika, a iza sebe ne samo što nije ostavio remek-dela već jedino stranice ispisane aljkavo, nejednake snage, stilom koji, često, nema nikakve ujednačenosti pa čak ponekad ni nekog stvarnijeg opravdanja. Poezija kao da je pristajala do njega da dođe samo putevima prokletstva, koje lomi reč i stih, i govor pretvara u mucanje: tek iznenadno, između stihova rogozastih i banalnih, blesnuo bi stih nesvakodnevn, a kroz njega objavila bi se snaga zaumne mašte i vizionarstva kakvi se sreću u modernoj srpskoj poeziji.“³

Konstantinović takođe piše da „između reči i Rista Ratkovića nikad nije došlo do izmirenja. Najdublji, najistinskiji njegov pesnički duh je protiv reči.“⁴

Kao što svi tvorci poezije vjeruju u svaki svoj napisani stih, u nadi da njihova riječ može promijeniti svijet, tako je i Ratković vjerovao da će moći živjeti u svom kosmosu gdje je svaka pjesma koju njegova ruka napiše, nova zvijezda što zasija na nebu. On je tako napravio sazvežđe, mliječni put koji danas mnogi sa divljenjem posmatraju i prate.

Što je dalje zalazio u pronalaženje sebe i svijeta u tim sandžačkim kosmičkim dimenzijama, tako se sve više otrežnjivao i postajao nedovoljan samom sebi i prazan baš u tim svjetskim razmjerama.

---

³ Konstantinović, Radomir, *Biće i jezik VII*, Prosveta, Beograd, 1983, str. 147.

⁴ Konstantinović, Radomir, *Biće i jezik VII*, Prosveta, Beograd, 1983, str. 148.

Ratković i neoromantizam

Konstantinović piše: „U međusobnom vrednovanju on nadrealizam stavlja na jednu stranu, kao neodređenu formaciju, a na drugu stranu novi romantizam, ekspresionizam, zenitizam i futurizam, kao subordinirane. Međutim, više od pokušaja definisanja pojedinih stilskih formacija i kompleksa Ratkoviću je stalo do one vrste teorije saznanja kojom bi uspeo da natkrili sve evidentne razlike među njima, odnosno da pronađe način koji bi na teorijskom nivou objedinio sve upotrebljene stvaralačke prosede: koji istovremeno kao nadredna kategorija, objedinjuje zajednička svojstva stvaralačkog duha... Taj objedinjavajući stvaralački duh Ratković je definisao kao *neoromantizam*⁵... Ratković smatra da akcenat pada na prvi deo sintagme (*neo*), što znači da se zalaže za poeziju modernističke provenijencije, a potom ovu stilsku formaciju uzima kao sinonim kategorije umetnosti.“⁶

Sam Ratković sebe proglašava neoromantičarem. Da bismo to objasnili, moramo se najprije zadržati na romantizmu, o kom piše samo usputno, ali koji je, uprkos svemu, veoma važan u tumačenju piščeve filozofije i psihologije stvaranja. Koliku važnost pridaje tome pokazuje sljedeći pasus, uzet iz knjige *Ćutanja o književnosti – Skice* (str. 15):

„Svaki nedovoljno ukalupljen gest pripada izvoru romantizma, romantizam je nešto malo uži pojam od pojma umetnosti uopšte.

---

⁵ Radomir Konstantinović u knjizi – *Biće i jezik i iskustva pesnika srpske kulture dvadesetog veka* („Prosveta“, Beograd, 1983, knj. VII, str. 147-212) zajedno sa prihvatljivim stavom saopštava i neka sporna ili neprihvatljiva mišljenja. Navedenim povodom autor reče: „Njegov neoromantizam tridesetih godina, objavljuje se tihošću reči, smirenim pokretom pesme, koja iz dramske patetike duha ide u ćutanje, u intimističku liriku.“

⁶ Ivanović, Radomir, *Književna poligrafija Rista Ratkovića*, CANU, Podgorica, 2005, str. 17.

Zbog toga savremeni romantizam ne može postojati kao jedno, već kao više škola on ne zavisi ni od stila“⁷, rekao je Ratković.

Taj njegov zanos je možda bio pod uticajem romantizma i samog njegovog stava prema romantizmu. Međutim, on nije pripadao romantizmu, ali nije bio dosljedan ni bilo kom drugom pravcu, ali ipak je bio romantični sljedbenik svega čime se pokušavao baviti. Klupko njegovog stvaralaštva je stilsko-formacijski teško razmrsivo.

Nikada nije bio opredijeljen. U početku zaroni u vode jednog pravca, tokom ronjenja gubi dah, uzima vazduh i zaranja u vode nekog drugog. Te dvije vode nisu pomiješane, ali ih on bespovratno zamuti. Tako se Ratković skoro uvijek, dostigavši svoj cilj, nađe na stilskom razmeđu, odakle uz svoju posebnost i nešto posebno što u sebi nosi i što je samo njemu svojstveno, počinje ispočetka.

Motiv smrti u Ratkovićevim djelima

Pjesme su mu zavijene u crno, pune sjete, tuge, melanholiije, noći. Kao da je smrt, stara frajla, prihvatila glavnu ulogu u njegovoj poetskoj drami. Ipak, smrt nije neprolazna, ne možemo je izbjeći ili joj uteći, ali joj treba bez straha prkositi. Time je ona već unaprijed nadvladana.

Zbog čega smrt tako dominira u Ratkovićevim djelima? Kada se pjesnik prvi put susreo sa smrću? Zbog čega je se plaši?

Odgovor na ova pitanja nam mogu dati samo djela Rista Ratkovića. Smrt je bila prisutna i pri njegovom rođenju, a i djetinjstvu, pa je samim tim u njemu budila iskonski strah. Smrt je zarobljavala njegovu dušu, posipala mu put trnjem po kom je on morao bos gaziti.

Gdje god da je bio, uvijek je za sobom vukao svoje sandžačko razmišljanje. Bez obzira na to gdje je bio, u sebi je,

---

⁷ Vidjeti u: *Ćutanja o književnosti – skice*, Beograd, 1928.

neprestano nosio sandžački kraj, koji je pokušavao da preda zaboravu po opojnim barovima Egipta. I u tim dalekim i vrelim saharskim prostorima javljala su se priviđenja rodnog kraja i rijeke Lim koja vijugavo teče kroz doline. „Eno ga, po moru teče Lim“⁸, čuveni je njegov stih iz pjesme *Bar*. Baš kao i voda, i život ima svoj tok, svoju svjetlost i svoju tamu. Njegovi najdraži nastavljaju život tamo gdje su stali, u njegovom komosu i sazvježđu pjesama. Smrt mu je otela sestru Marušu, koja je postala zvijezda na njegovom nebu, baš kao i otac. Oči mrtve majke ga gledaju „zelene i hladne“⁹. Žena vaskrsava i sa njom vodi razgovor:

*Bar sad ne brineš brige sirotinjske,
Jadnice moja!*¹⁰

Svi koje pjesnik voli su nadvremeni i neprolazni. Tako i sam pjesnik postaje vječan. On se ne plaši smrti, jer za njega smrt i ne postoji. Nadživio ju je. Živio je dva života, prolazni i vječni.

Analiza pjesama Ponoć mene i Ikona

Grupisati pjesme Ratkovića po motivima, naizgled bi se reklo, nije teško. Međutim, kada se prihvatimo tog posla, vidimo da je veoma dinamičan i odgovoran, a i zahtjevan. Zalazeći u njegova kosmička prostranstva, znači zaći duboko u tajanstvenost duše, naslućivati šta je želio i uporediti sa onim šta je rekao.

Iako postoji motivska isprepletenost, može se izdvojiti lirsko-mistična grupa. Glavno mjesto u ovoj grupi mora zauzeti njegova pjesma *Ponoć mene*. Ova pjesma koju je posvetio rano preminuloj ženi je puna neobičnosti. To je snovidni razgovor koji pjesnik izgovara bunčajući.

---

⁸ *Bar*.

⁹ *Potucalo*, pjesma Rista Ratkovića napisana 1935. godine.

¹⁰ *Ponoć mene*, poema Rista Ratkovića. Napisana je 1931. i mnogi je smatraju jednim od Ratkovićevih najboljih poetskih ostvarenja.

Zaspati ili umreti...

Ili se pretvoriti u suncokret...

Pjesnik na sarkastičan način želi da pronađe zaborav, da se izgu-
bi i nestane, da pobjegne u svoj san, ili da umre, spokojno i sveno.
Ako mu se prve dvije želje ne ispune, on želi da se pretvori u sun-
cokret, da dobije novi život, da raste i okreće se prema Suncu.
Zatim se vraća u stvarnost, ali nastavlja budan da sanja...

Ali otkud njen lik naslućen u vazduhu

čim pogledam ...

On ne umišlja, on nju zaista vidi, gdje god da pogled usmjeri.
Priznaje da je smrt neizbježna, ali ne priznaje da mu je može
oteti. Za njega je san stvarnost. U snu je isto sve kao i u
stvarnosti, i njeni prsti, i kosa, i oči i odjeća.

Njeni prsti živeli su u mojoj ruci

I posle njene smrti

Ja sam ih pokretao i razlikovao

Da li imaju vezu kakvu još sa kosom njenom,

Ili sa očima

Ili sa haljinom novom što joj kupih.

Postoji ona, ali postoje i uspomene, koje su za njega slike
zarobljene u sjećanju i trenuci za pamćenje. Nisu imali ništa, a
sve su imali. Skidali su odjeću i ostajali srećni. Sve su vidjeli,
nema gdje nisu bili.

Tako sam retko uzimao i za nju i za se,

Tako često smo se svlačili kao vedar dan

I čini mi se da nema mesta na svetu

Gde nismo zajedno bili.

On vjeruje da ih do ponovnog susreta razdvaja njena vječnost
i njegova prolaznost. Njegova ljubav iako je i čulna i duhovna,
ima mjeru, ne zaklanja tu ljepotu, veličanstvenu odmjerenost.

Pjesnik nam ne otkriva koliko su on i njegova mrtva draga proveli zajedno srećnih trenutaka. Nekad bi ga stvarnost probudila iz sna i dala mu da popije gorku čašu istine.

„Mrtva si a tebe nema“ – uzdahnuo bi. To nije uvjerenje, on je tako samo grdi što mu češće ne dođe, što mu radosti ne donese..

Ovaj stih iz pjesme *Ponoć mene* Svetlana Velmar Janković smatra „nepismenim i trapavim“.¹¹

Zašto mi ne dođeš ...

Ta znaš li kako si obećala

Češće da ćeš se meni javljati ...

Pjesnik tuguje, blago opominje. Nesrećan je. Želi još više pobjeći od stvarnosti. To za njega nije rastanak, jer zna da je ona postala nova zvijezda njegovog sazvežđa. Njegovu ljubav ni smrt ne ubija. Vječna je, kao i njegova mrtva draga.

U daljem toku pjesme, pjesnik sebe napada, jer je ona možda tu, a on slijep kod očiju jer je ne vidi, a ona mu se ipak javlja. On svoje misli u potpunosti poklanja njoj.

Možda ti i kucaš na vid mi,

Možda su oči moje nesposobne da te vide,

Osećam lobanja cela tobom da mi je ispunjena.

Sada više ne prekora nju, već sebe samog. Ne krivi sebe, ali smatra sebe nesposobnim da je ugleda, osjeti, čuje. Da bi se prekinula agonija u kojoj se zatekao, on traži od nje da vaskrsne:

Voskrsni!

Voskrsni ili sebe ili oči moje ...

Ovim stihovima, pjesnik svoju dragu želi da oživi. Naiđu mu takvi momenti kada želi svoju utopiju. Ovaj stih, moglo bi se reći kao da je ostao nedovršen, ali shvativši da previše traži, pjesnik kao mogućnost daje da vaskrsne ako ne sebe, onda „barem oči moje“.

---

¹¹ Svetlana Velmar Janković u knjizi o Ristu Ratkoviću.

Pjesnik je zaista u svojoj utopiji, zaboravio je sve oko sebe.

Sluh mi je već malo savršeniji:

Zovneš me

Osetim i dah tvoj i miris predsmrtni,

Tamo gde se nadao ne bih

On se nije pomirio sa tim da nje više nema. Kod njega je nastupilo stanje pomračenja svijesti, oživljava slike iz prošlosti do te mjere da sebe ubjeđuje da su nestale stvari fizički prisutne.

On je melanholično iskren, i zbog toga i mi sami, čitajući ovu pjesmu vjerujemo svakoj njegovoj riječi, odlazimo iz realnog u nadrealno, iz stvarnog u nestvarno. Čak smo povjerovali i da je njegovo srce postalo neki čudni aparat, koji je uskladio svoje otkucaje sa drugim – tajanstvenim:

I srce mi je još sposobnije

Za otkucavanje tajnih znakova duha,

Duha ili druge materije

Nekad pomislimo da se on nalazi na ivici razuma.

Ono čini da noću katkad moram

zatvoriti vrata od sobe.

Traženjem tišine on ne želi da se udalji, već da stvori još jaču emocionalnu i duhovnu vezu, da se još više približi i povрати vremenu koje mu u nepovrat minu.

U takvoj tišini može svoju dragu i vidjeti i čuti.

Osećam da ležiš povrh zelenih suncokreta,

U zelenoj košulji

Prevrnutim očima

Ona je nepostojano živa, nedodirljiva. „Zelena košulja“ je metafora trave kojom je prekrivena.

Ali mi još došla nisi.

U svemu je ravnodušna. Iako je priziva, čezne za njom, nje nema.

I beše kao ravnodušna,

Prema strahu mom što svaka stvar beše zagrobno živa

Unutar pjesnikovog bića je neprestana bitka između onoga što jeste, što je bilo, i onoga što će biti. Kao u nekoj bajci, u kojoj je sve moguće, i ovdje dolazimo do zaključka da je to bilo samo noćno buncanje, sopstveno zavaravanje i sumnja da će se ikada više zaista sresti.

Odnekud, slučajno, pojavljuje se neki bezimeni, nepoznati sabesjednik. Daje mu objašnjenje o navodnim razlozima koji sputavaju njegovu bliskost sa njom:

Jedan mi čovek, seljački odeven, ispriča,

U gužvi dima i ljudi po jednom nepoznatom podrumu

Da ima neko što dodir naš sprečava

I što do mene lepše nisi doputovala

Da li je pjesnik ovo zaista snijevao? Njemu se javljaju davne, iz djetinjstva slušane priče njegovih Sandžaklija, koji uz kovitlace dima i zapušenost prostorija, pričaju o zagrobnim maštarijama. Sve to je ukomponovao u svoju tešku životnu tugovanku.

U daljim stihovima, on se ispovijeda svojoj voljenoj:

Poverih tome sumnjivom prijatelju zaveru svoju

Da tog ću duha polako ubiti iz puške,

Što smeta našem sporazumevanju.

Na zlog duha ne treba pucati, to je naše narodno vjerovanje. Oružje je mrtvo, a zli duh je neuništiv.

On vjeruje da će sjećanje na nju vječno živjeti. To je njegova slamka spasa koju on ne pušta. On će uništiti sve prepreke koje su nastale kao posljedica smrti. Time će, on se nada, i zli duh biti poražen:

*Pobediću ga, mislim, grobom tvojim,
Slikom i kosom crnom tvojom,
I cvetom sasušenim koji beše oko tvoje glave
Na odru kad u nedra ti položih sliku svoju
A cvet se prihvati rukava mog:
To ti mi kao uzdarje vrati.*

Ljubav ne umire kad smrt zaživi. Naprotiv, tada ljubav vaskrsne. Položivši joj sliku svoju, u znak vječnog nezaborava, nije ni slutio da će se svijet prihvatiti njegovog rukava, da će mu se vratiti kao uzdarje. On se svojoj dragoj kroz ovu pjesmu zavjetovao na vječnu ljubav. On je u nesnosnim mukama i duševnom bolu. Spreman je na sve, samo da ne izgubi uspomene na nju, od kojih živi. Za njega zaborav ne postoji, a njena pomoć mu je neophodna.

*Pomozi mi, pomozi:
Vidnija budi kad u ma koju sobu
za mnom uđeš ...*

On njen lik uzdiže do nebeskih visina, predstavljajući je kao anđela, praveći od nje jedinu zvijezdu na svom nebu. On se bori protiv životnog besmisla. Približava se kosmičkom, nematerijalnom, ali ga suočava sa zemaljskim, materijalnim.

Pjesnik priziva izlazak voljene osobe u sobu. Nezamisliv je i bezvrijedan život bez nje, pa posjeduje sve mogućnosti, jer je iz materijalnog prešla u duhovno stanje:

*Bar sad ne brineš brige sirotinjske,
Jadnice moja!*

Konačno se budi, otima se zanosu. To buđenje mu pomaže da završi podsjećanjem na posljednje trenutke kad je pokušavao da je spasi:

*Celog dana onog dana uzalud tražih pare,
A kad ti dođoh – mrtvoj ti dođoh ...
Velika patnice moja,
Krvavo te podravljam.*

Novac nije našao, spasiti je nije mogao, ono što mu do kraja života ostaje gorki talog u duši jeste što je njena smrt nastupila prije njegovog dolaska. Osjećaj krivice ga je obuzeo. Ona je „velika patnica“, a on je vječiti mučenik i grešnik. Zbog toga joj i upućuje takav pozdrav. Uzimajući sve u obzir, pjesma se može svrstati u red najvećih dostignuća ovoga stvaraoca uz zapaženo mjesto i među onima stvorenim u pjesnikovom vremenu.

Ostajući još uvijek u poeziji Rista Ratkovića, emocionalni izliv se osjeća u pesmi *Ikona*¹². Zaista je osjećajno topla, bolno ganutljiva, prerasla čulnost i prešla u neki veći, vanmaterijalni, kosmički svijet. U ovoj pjesmi posebno je lijepa prva strofa. Ovdje pjesnik ne zalazi u vrtloge nekog njemu svojstvenog metanisanja. Jednostavno opisuje privid:

*Vidim li koju ženu
tebi da liči
u mantilu pepeljastom i sivom šeširu
dešava se na ulici da zastanem:
I mada znam odavno već truneš
pomislim: možda si ti.*

Stalna misao na voljenu osobu i neizlječiva tuga za njenim gubitkom otjelovljuju mu njen lik u drugim osobama. On sebi podsvjesno ne dozvoljava priznanje da je nema. To potvrđuje i direktnim obraćanjem. Na taj način nestvarno pretvara u stvarno. On i sam govori da nje „odavno već“ nema, da se

---

¹² Pjesma Rista Ratkovića, čiji se originalni rukopis nalazi u Muzeju u Bijelom Polju. Pored ovog originalnog rukopisa, u Muzeju se nalaze i neki drugi, kao i njegova lična dokumenta.

materijalno pretvara u prah, ali opet ne može sa tim da se pomiri – nema snage da je zaboravi. Iako govori da su oboje bili bezbožnici, postupcima nas uvjerava u suprotno. Želja za paljenjem kandila pred njenom slikom nam to pokazuje. Ovdje je uspješno pomirio stvarno i nestvarno, tako da sve postaje moguće. Svim svojim postupcima, on je ovdje više vjernik. I naziv pjesme ide u korist ovoj konstataciji.

Socrealistička poezija Rista Ratkovića

Kada je u pitanju Ratkovićeva poezija, neophodno je pomenuti njegove socijalne pjesme.

On, kako kaže Tatjana Bečanović, „neumorno gomila primere krajnje socijalne bede, koje bez dodatne motivacije, povezuje tehnikom montaže, što proizvodi utisak simunltanosti različitih tokova.“¹³

Ona dalje navodi: „U Ratkovićevim pesmama oblikovanim po principima socrealističke poetike se javlja kao dominanta strukture, a patetika kao osnovno sredstvo delovanja na emocije čitalaca.“¹⁴

Ovo posebno možemo primijetiti u Ratkovićevoj pjesmi *Mati*:

*U kućerku presirotom
mladost болоvala,
nad jedincem bdila majka
ljuto jadovala.*

*Žuborio cvrkut ptica
lepršalo cveće,
al su tužna bila lica:
on prebolet neće!*

---

¹³ Bečanović, Tatjana, *Zaspati ili umreti*, CID, Podgorica, 2003, str. 157.

¹⁴ Bečanović, Tatjana, *Zaspati ili umreti*, CID, Podgorica, 2003, str. 157.

U ovoj pjesmi nam Ratković prikazuje svu bijedu siromašnih. U socrealističkoj fazi njegovog stvaralaštva dolazi do promjene izraza gdje sredstva postaju: crnobijela tehnika, slika građena na racionalnim i realističkim principima, kao i patetični stil.

Još jedna pjesma koja pripada socrealističkoj poeziji jeste *Dete iz ormana* gdje je prikazan stradalnik koji je dotakao samo dno bijede:

*Glas njegovog deteta
Koje nije imao para da sahrani.
Juče je tek posao dobio,
Prvi put ovog leta.
Od vlasti nije smeo u sobi da ga zakopa
Drži ga mrtvo u ormanu dvadeset i dva dana.*

Ovdje je na neki način motiv o mrtvom djetetu koje je dvadeset i dva dana skriveno u ormanu, pjesniku poslužio i kao povod za kritiku građanskog društva.

Tatjana Bečanović za ovu pjesmu piše: „*Dete iz ormana* je pesma koja nosi pečat Ratkovićevih ideoloških opredeljenja i predstavlja pesničku konkretizaciju socrealističke teze o kauzalnom tumačenju pojava: uzrok – socijalna beda i obespravljenost radničke klase – nužno izaziva društveni prevrat kao svoju direktnu posledicu.“¹⁵

Pripovjedačka proza i roman Nevidbog

Pripovjedačka proza zauzima značajno mjesto u stvaralaštvu Rista Ratkovića. Pored romana *Nevidbog* Ratković je autor i nekoliko desetina kraćih proznih tekstova. Njegove lirske priče, novele i pripovijetke, „uzgredno“ uhvaćene slike iz života – često su i reminiscencije na neki za autora značajni susret; poetska atmosfera, gusto tkivo socijalne magle i poneka ljubavna i senzualna uspomena.

---

¹⁵ Bečanović, Tatjana, *Zaspati ili umreti*, CID, Podgorica, 2003, str. 153.

Ono što predstavlja glavnu vrijednost u proznom opusu Rista Ratkovića svakako nijesu pripovijetke. Po njima Ratković ne bi bio naročito cijenjen. Ali po romanu *Nevidbog*, Ratković je među čelnim piscima.

Šta je ustvari *Nevidbog*? Sama simbolika u naslovu djela vodi nas u Ratkovićev zavičaj, u kasabu na obalama Lima, među ćepenke i odžake, patuljaste i bolesne, bogate i osione građane. U mjestu gdje dani uglavnom protiču u beskonačnoj monotoniji: rađanje, sirotovanje, brza, ukradena, tragična ljubav i smrt. Opisujući opštu pometnju pred dolazak crnogorske vojske, onu krvavu zoru kad su uz kišu kuršuma i zlodjela u balkanskom ratu, varoš panično napuštali ili glavom platili mnogi starosjedioci i drugi mještani, Ratković je posebno pronicao u raslojavanje svijesti i savjesti stanovnika kasabe, u međusobno naplaćivanje dugova, stradanje nevinih i nedužnih, u ratno bezvlašće i bratoubilačku atmosferu, u kobne posljedice oslobodilačkog poravnjanja. Upravo ono socijalno stanje nastalo poslije krvavih obračuna, i jeste okosnica *Nevidboga* u kojem je Ratković, kroz sudbinu porodice Jeremić vjerovatno opisao sebe i svoju porodicu: sebe kao Vaska, a oca kao Obrada Jeremića. Nije to naročito bitno, ali je bitno da je autor romana pokazao naklonost prema socijalnoj revoluciji – nesumnjivo na strani patrijarhalnosti, poštenja, ljudske odanosti i dostojanstvene trpeljivosti. *Nevidbog* je slika jednog mučnog vremena, jednog stradanja, slika gladi i patnje, ponegdje čak i biblijskih. To je dubinski prikaz kasabe u raspadanju, etničke i religiozne mješavine u previranju. Ali iznad svega, to je slika dječaka koji nikada nije uspio da pobjegne ispod onih maglenih jutarnjih rafala na kraju balkanskih ratova, koji nije mogao da zaboravi begovanja i silovanja, gladovanja i beharanja, koji nije uspio da se probudi, koji nije želio da se nađe, sam sa sobom, na trotoarima velegrada. To Ratković nije htio ni u poeziji, ni u drami, ni u romanima.

1. O romanu *Nevidbog*

Roman *Nevidbog* ne samo što u podtekstu diše zavičajem već često jasno i glasno ističe njegov pejzaž, atmosferu i raznoliku slojevitost. To je vrsta porodične sage, povijesti o propadanju jednih i uzdizanju drugih porodica u njegovom zavičaju. Roman je komponovan kao niz više samostalnih priča, a među najboljima su one o sjećanjima glavnog junaka na djetinjstvo i njegovim doživljajima pod austrijskom okupacijom.

Rat je kao pijan svat prošao poljem, kaleći bijes na obalama Lima i tek niklom bostanu. Bog je pristao na to. Ratovi prolaze, a ljudi ipak ostanu. U to vrijeme kad je Crna Gora i njena varošica na sjeveru bila pod opsadom Austrougarske đavo je palio kandila. Gorelo je nebo, rušeni su mostovi, spaljene duše varošana.

Nesumnjiva je važnost romana *Nevidbog*. Ratković nam govori o porodicama varoši u kojoj je rođen, o njihovim usponima i padovima, pa se ovaj roman može klasifikovati kao porodični roman. Govoreći o trima generacijama porodice Jeremić, u kojoj se ogleda dobrota i koja ekonomski propada, Ratković pominje Obrada i Đorđa, njihovog oca i Obradovu djecu, koju navodi i po imenu: Vasko i Miluša

2. Selo u Sandžaku

Selo u Sandžaku je čopor koza, raštrkanih bez reda, po brijegu ili uvali. Kuće su bile mnogo udaljene jedne od drugih, veoma žalosne, trošne, male, prljave. Komšije su se dozivale koliko ih grlo nosi. Rijetko u kojoj kući mladoženja sa nevjestom nije spavao pored oca i majke. Na takvom spavanju bi bili i Bogu zahvalni, da pored njih nije bilo i tele i po nekoliko jaradi. Nisu izgledali tako jadno napolju, kao kod svog ognjišta. Bili bi u njivi, pored izvora ili na livadi, tako pogrbljeni i nedovoljno

razvijeni, da se moglo osjetiti koliko su potišteni, zakržljali od brige i straha. Oni kupe kajmak, prave čuveni sir i maslo, ali od svega toga, malo jedu. Živjeli su više srcem, nego očima i stomakom.

Bio je težak život pravoslavnih varošana pokraj Lima. Skoro svi su bili čifčije turskih aga i begova, i davali im dobar dio zemljinog prinosa, kao da su bili na tuđem imanju. Zemlja je oslobođena oslobođenjem od Turaka. Ona je uvijek onih koji je obrađuju. Pravoslavni seljaci bili su veoma skromni. Ujedinjavao ih je opšti osjećaj slobode. Sva pričanja su najzad bila preplavljena pjesmom prolaznika. Glavno da je zemlja slobodna, pa će biti i kukuruza, i pšenice, i krompira, i svega. Sve će vremenom doći na svoje mjesto.

3. Kuća Obrada Jeremića

Sve je ključalo u kući Obrada Jeremića, u kojoj su svi podrumi bili puni, a prostrane sobe zastrte ćilimima. Ljutu rakiju su pili iz fildžana, a pili su toliko da su pobješnjeli od jada i srdžbe. U srcu Obradovom ključala je samo jedna misao: gdje je ubica njegovog brata Đorđa, koji se rodio pod divljom kruškom, u njivi, blatnjavoj do koljena. Hranio se često oporim voćem, u nedostatku hljeba. Kao dječak je već bio čoban turskih krava, koji se nije plašio gladi. Sitne i niske krave navikao je da muze ustima. Svakog dana, pomalo od svih sisao je omužu i jeo ječmeni hljeb. Rastao je poput životinje, cvjetao poput biljke. U isti mah je bio i tele i ljiljan. Đorđev i Obradov otac bio je u milosti moćnog age, koji nije mogao lako da kaže: ne boj se, čuvaću tebe i tvoje. Taj stari i moćni aga, koga su krasile zastrašujuće zarasle oči i duga brada, imao je osim časti i zemlje još i: dvjesto-trista pušaka. Iz obližnjih sela moglo je da se zagrmi za jedan sat, na njegovu jednu jedinu riječ.

4. Vasko Jeremić

Čitajući knjigu, kroz sjećanje Vaska Jeremića, sina Obradovog, možemo vidjeti svečanu večeru, koja se spremala u njegovoj kući. Ta sjećanja su njega tako veselila. U lijepo namještenoj sobi, gdje ima dosta jestiva i pića, gdje se miješa miris svega toga sa mirisom tamjana i duvana, slušao je razgovore starijih.

Obrad se spremao za put. Treba prodati pet ovnova u Solunu. Te ovnove je na kraju ipak predao vojsci. Nazad sa sobom je poveo Arnaute, koji su preko čela imali bijele, beduinski uvijene zmije od marama, a ispod njih skoro nepomične, kao u živi kamen, uklesane oči. Vraćajući se kući, Obrad je Vasku nosio kutiju svilenih bombona.

5. Božić

Snijeg je padao. Bio je to zaista jedan bijeli san za sve one koji su imali hljeba i drva. San u kome se rascvjetaše zimski praznici puni veselja i pića, puni kajmaka i pršute, slatkih i slanih pita. Na Badnji dan, varošicu je krasila silna hrastovina, trgov su prolazili konji natovareni zelenom borovinom.

Božićna radost se posebno širila u srcu malog Krsmana. Majka mu je iz šume na leđima u prvi mrak donijela suhu otpalu granu, a on je kupovao malo tvrdog sira, malo petroleuma, parčence voska i tamjana. Meso će kupiti majka, kad se vrati. Da su kupili jedan tovarčić prave hrastovine, već treći dan Božića ne bi imali ni posnog, a kamoli mrsnog. Sve to je ona objasnila malom Krsmanu. Malo ribe u pasulj, da im zacvrči bar dva puta u godini. U ulju su žeravicu od kandila palili. Malo luka i malo sira i uz sve to nekoliko čašičice rakije. Da bi sve to priuštila sebi i svome sinu, majka je išla u šumu za granje, ali bitno je bilo da je vatra. Krsman ju je čekao u ćošku hladne sobe, brižljivo,

dok su iz drugih kuća odzvanjale radosne božićne pjesme. Čekajući majku legao je umoran i prozebao. Zavukao se pod svoj tanki jorgančić, koji ni hladan ne miriše na čistotu. Trebalo je naložiti vatru, ali čime.. Tada mu pade na pamet da krene popu da ukrade badnjak. Vesele božićne pjesme orile su se iz mnogih domova. Obrad Jeremić se takmičio sa susjedom popom ko će grlatije da natpjeva. Pop uhvativši malog Krsmana u krađi badnjaka, najprije ga izudara šamarima, a zatim ga izgrdi na sav glas.

6. Opis varošice

U zapadnom dijelu varošice između dvije visoravni tekao je strmo u rijeku potok, prljav od raznog smetišta koje spira zajedno sa nečistoćom iz nužnika. Potok je hitao da što prije uđe u rijeku. Na desnoj strani visoravni bilo je starinsko groblje, a lijeva je bila obrubljena sirotinjskim čatrljama, sagrađenim od ćerpiča i pruća. Daščani krovovi se dime, crni, neki čak i razvaljeni. Ispod propalih krovova krmeljivo vire prozorčići, oblijepljeni hartijom. A unutra, ljudi čuče oko mršavog ognjišta. U ovim stračarama se misli samo na najosnovnije: na ručak. Ako ga nema, na puževe kojih počinje biti, na mlade koprive koje se mogu jesti kuvane.

U jednoj takvoj kućici ležao je jektičavi mladić, kome je bilo dvadesetak godina, a koji je hranio cijelu svoju porodicu. U majki mu je umrla i posljednja nada, pa pomisli da će joj umrijeti. Mislila je da su ljekari božanska bića i svu vjeru je polagala u jednog Rusa, koji joj primivši pare, saopšti da njenom sinu više nema lijeka. Ona se malo i pokaja što mu je dala sav novac koji je imala, kad već nije pomogao. Bila je pored sina, čije se lice gasilo zajedno sa danom. Paučinu u čošku ispod mračne drvene ikone pošćropilo je nekoliko kapi zalazećeg Sunca. Mati se sagnu do usana sinu, da načuje šta želi, zatim ustade pa prekrštenih ruku poče šetati po sobi. Posljednje

što je želio je bio gutljaj kisjelog mlijeka, koji ona nije imala da mu da.

7. Vasvija

Kažu da je ljubav pronaći i zavoljeti Boga u nekome. Vasvija, muslimanka iz Bijelog Polja, susjetka Jeremića, zavolje Boga u sebi ogledajući se u duši Obradovog brata Đorđa, kojeg Vehbo ubi. Bez njega, bez te ljubavi, nije mogla ni da zamisli jadni svoj život, ugušen, koji se nevidljivo rasplamsavao iza svega nevidljivog, iza svega toga što su njene usahnule oči gledale noć i dan. Željela je da se pokrsti, jer je bila sigurna, da ukoliko to uradi, srešće se sa njim. Kada bi im se duše sastale, to bi bio raj za oboje. Tih dana je kao izbeumljena trčkarala kroz kuću. Otvarala je svoju seharu, koja je bila puna svilenih košulja, dimija, velikih pojaseva, čarapa od prebijeke vunice, i zlatom izvezenih maramica. Kao da se trebalo obući za neki svjetlostan dan, zlatom optočen. Iz njenog sanduka je zapahnjivao miris ustajalosti, miris neke prečiste i slijepe truleži koji se može osjetiti čak i kroz stranice knjige. Te noći, sa prozora koji je gledao u baštu, punu zelenila i karanfila, Vasvija je „propjevala“ na svom prozoru. Cijelo susjedstvo se zaprepastilo, prozori su se pootvarali, djeca na ulici su prestala da se igraju. Jeza od Vasvijinog glasa uvlačila se svima pod kožu. Njena radosna pjesma najavljivala je smrt. Skočila je sa mosta u želji da sretne svog Đorđa, nadajući se da će anđeoskim krilima odletjeti njemu u zagrljaj.¹⁶

Obrad Jeremić čuvši da se Vasvija spokojila, osjeti prazninu u duši. Sjetio se svoga brata i najzad shvatio da mu je sa Vasvijom umro i brat, jer je Đorđe živio i poslije smrti, u srcu Vasvijinom, u duši jedne žene.

---

¹⁶ Sa mosta je skočila i lijepa Fata Avdagina, junakinja romana *Na Drini ćuprija*, što predstavlja jednu od dodirnih tačaka romanescne strukture *Nevidboga* sa pomenutim Andrićevim djelom.

8. Propast porodice Jeremić

Rekvizicija u varoš unese nespokoj i nesklad. Obradu Jeremiću uzeše sve živo što je imao po selima. Ali nekada je bolje siromašiti nego bogatiti se. Kuća Jeremića postala je oficirska kuhinja. Oduzeli su mu mnogo rakije i svu vunu. Iznad svega toga, Obrad se najviše plašio da će ga odvojiti od porodice i odvesti u neku daleku zemlju, gdje će gladovati i proživjeti velike patnje. Vlast je, kao metla, počistila sve ulice i zatvorila sve mehane i berbernice. Žalosne su tih dana bile varošanske povorke.

9. Ratkovićev *Nevidbog* nam tiho govori

Posmatramo li *Nevidbog* kao porodični roman, vidimo da je autor nastojao pratiti neobičnu generacijsku hroniku jedne kućne zajednice.

Strukturalna mozaičnost i stilski maniri učinili su da ovo djelo postane aktivan sudionik u stvaranju takozvanog prototipa novog romana. Zbog toga je interesantno za proučavanje i analiziranje. U skladu sa tim, potrebno je napraviti pregled sadržaja ovog djela koje sadrži 32 odjeljka. Oni su u toliko labavom spoju jedan sa drugim da bi se skoro svaki mogao uzeti za pojedinačnu pripovijest. Svjestan toga, autor ih je ponaosob i naslovio. Mnogi od naslova izvučeni su iz teksta. Ratković je čini se, nastojao da napravi paralelu između zla koje donosi krvoproliće, razaranje i uživanje u bezbrižnosti. U želji za tim izgubio se i u jednom i u drugom pravcu. Želja za pravljenjem pripovjedačkih zapleta, zaplela je pisca.

U namjeri da postigne veću psihičku napetost i veće zgražavanje istovremeno, Ratković se mjestimično pokušavao služiti i naturalističkom metodom. Slikajući Aždraila¹⁷ kao

---

¹⁷ „Aždrail“, str. 109–113.

čudovište koje prevazilazi svojom monstroznošću i okvire najmračnije fantastike, osuđujući ljude da budu živi stavljeni u vreli kazan varenike i budu kuvani,¹⁸ ili usmrćivani na druge najogavnije načine, on ga istovremeno prikazuje kao savršeno elegantnog i prisnog čovjeka. Čak mu je data uloga i sladostrasnog ljubavnika, za koga naručena djevojka pomišlja, „tako vaspitanog gospodina sretala je samo još u knjigama“. Umjesto krvoloka, za nju je bio otresit momak koji ima „zlatan osmeh“.¹⁹

U ovom romanu, posebno su dirljiva sestrina pisma, gdje je izliv iskrene ljubavi odslikan istančano, živo, toplo i osjećajno, da se može zažaliti zašto pisac nije više pažnje posvetio ovakvom načinu pripovijedanja.

Ratković je u roman pokušao ugraditi i svoj evolutivni razvoj, koji je usklađivao čitanjem pojedinih knjiga. Svugdje je bio pokolebljiv osim u prikazu majke i sestre. Potresno i književno uspjele je prikazao sestrino bolovanje i porodično preživljavanje toga. Pisac je, istovremeno, ostavio i tužna svjedočanstva o tada opštem umiranju naroda od iscrpljenosti i epidemija.

„Tih dana ... zavlada i španska groznica. Jesenja magla vukla se kroz ulice kao avet, puna smrtonosnih klica. Oni što behu zdravi, očekivahu kao obavezno, da se razbole. U svakoj kući jedva po dvoje da su na nogama. Cela varošica, zajedno sa okolnim brdima i udolinama, bila je umotana u sivu mrežu magluš-tine i boleštine. Sa svih pet džamija mujezini tužno oglašavahu smrt, po nekoliko puta dnevno. Zvono sa crkve bilo je odneto u fabriku za džebanu, te su se iz pravoslavnog groblja probijali tupi udarci čekićima u debelu dasku. Svakodnevne jutarnje

---

¹⁸ Stravično kuvanje čovjeka u kazanu podsjeća na scenu nabijanja na kolac u romanu *Na Drini ćuprija*, i neodoljivo nameće misao – nije li možda *Nevidbog* na neki način stilski i motivski anticipirao dijelove strukture slavnog Andrićevog romana.

¹⁹ „Zlatan osmeh“, str. 105–107.

novosti behu smrti: umro taj i taj, umrla ta i ta. Iz nekih kuća iznosili su po troje nosila najedanput.“

U takvom haosu smrti našla se i Vaskova, toliko voljena sestra. Nemoćan pred njenim vapijućim riječima: „Ne daj me, Vasko, brate moj!“ A i sam slabunjav, krajnje rastrojeno se osjećao. Otuda mu se, iskustvom dokazane, nameću konstatacije: „Sve što se o životu kazuje, sve te bezbrojne pesničke i filozofske budalaštine, za one koji se rastaju sa njim, nisu drugo no kao za žednog naslikana voda.“

Piščev pokušaj da uhvati Vaskove misli, pokrete i opšte duševno stanje u takvoj situaciji, kao i očigledan uspjeh u tome, zapravo je samo prenošenje ličnog stanja u drugu osobu.

Pretposljednji odjeljak romana prikazuje novonastale promjene, koje je uslovilo njemačko gubljenje rata i kapitulantski krah.²⁰

Najzad, poslije dosta isprekidanog zamornog prikazivanja, djelo se završava na dosta neuobičajen način.²¹ Deset godina po završetku rata prikazuje se povratak iz inostranstva izvještačenog sina Luke Orlića. Dolazi sa ženom, strankinjom, i kumom da posjeti rodni kraj. U međuvremenu je osiromašeni Obrad Jeremić na ivici konačnog kraha. Sin mu je u zatvoru. Ova dosta nesrećna pripovijest se završava na neočekivan način.

„Rano izjutra mladića odvođe na saslušanje. Na pola čaršije ču se pogrebna pesma. Neko od dućandžija reče ko je umro. Mladić saznade da to nose njegovu majku. Blizu mosta on srete i pratnju. Pogrbljeni pratioci ga zagledahu vrlo čudnovato. Mladić tražаше očima nosila. Ugleda i oca, kako ide pognute glave. Beše sed. I odelu izveštalog ... čakšire iskrpljene ... na nogama mu opanci ... I još nisu čitavi. Mladićev korak se zamrsi. Ali ga otac spazi pa mu doviknu, glasom koji u samom

---

²⁰ „Gomile“, str. 161–167.

²¹ „Posle deset godina“, str. 167–174.

početku beše tronut, ali odmah zatim prkosan i strog: Vako, sine, drži se! Budi junačan!“²²

Ima više primjera koji su u ovom slučaju prednosti, ali postoji i niz nedostataka, što ukazuje da je pisac imao pripovijedačkog sluha, ali je psihološki naboj ometao sabranu upotrebu takve darovitosti. Slično se dogodilo i sa ostalim Ratkovićevim proznim stvaralaštvom. To potvrđuje da je posrijedi pisac trenutne inspiracije, što znači, prije svega pjesnik.

Prateći idejnu nit, povezuje priče u romanu. Valja naglasiti da se *Nevidbog* nije pojavio odjednom. Nastajao je postupno, od priče do priče. To nas navodi na pretpostavku da se piscu kasnije javila ideja da narativne sastave objedini u jednu cjelinu.

10. Poetični zaključak *Nevidboga* inspirisan Ratkovićem, njegovim i mojim zavičajem

Iz jutarnje magle budila se varoš. Ljudi su se pozdravljali u sokacima. Neko je nazivao „Selam.“, a neko „Pomaže Bog.“ Lim je šputao njihove živote, nekad užurbano, a nekad sasvim tiho...

Magla krenu prema meni. Zlatni odsjaj Sunca na zatalasanoj površini Lima tjera mi zjenice u zagrljaj beonjačama. Varošani otvaraju usta i tako pokazuju dušu koja je iscrpljena od tamničenja vjekovima. Jutro im se penje po osmijehu, kao da hoće da progovori. Govori tijelo, a miriše ćutanje.

Hoće li iko ikada reći jedinu istinu za kojom tragaju varošani po litici iznad planina? Udišu korov tajne, pa tragajući za istinom osjete kako ih noktom ogrebe iluzija Boga, koji ih opominje da budu tihi i da čuvaju sokake u varoši, puste kao srca ledenih bijelih kraljica. Varoš uspavljuje ponoć, pa je miluje rukama nevinosti i čistote. Nevini grijeh se budi u vrisku jedne majke kojoj odvedoše sina. Traži ga, beznadežno.

---

²² U verziji iz 1957. pokušao je sa ideologiziranjem pa je i završetak manje psihološki obojen. Time se u vrednosnom smislu nije dobilo. Naprotiv, izgubilo se.

Pokrivene glave kriju svijest ove varoši i čuvaju je kao liniju na svom dlanu. Odnose je u grob, da se opet rodi. A trava će nicati i iz kamena, ako zemlje nema. Dvaput prevariš jednom voliš. Zato oni čuvaju varoš pokraj Lima, samo jednom, samo zauvijek, i nikada više. Nose je u svojoj kosi kao jednu jedinu sijedu vlas da ih podsjeti da mošti ne umiru, ali tijelo odlazi. Ipak ne očajavaju. Duh toga vremena u njima se ne pokorava nikome, pa čak ni njima samima.

Nešto u toj varoši ih tjera na razmišljanje. Sve do jutra će stajati pokraj prozora, a misliti u večeri. Noć, to je samo dan dok spava, dok se mило pripija uz kožu neba i sanja Sunce sve do svitanja. Nebo okupa varoš svjetlošću zvezda. Neke se sakriju u obrvama, ali svaku od njih nosi kao znak, na čelu ispisano sazvežđe.

Lim se napio vode i bira samoću, kao što krvotok teče odvojeno od utrobe, ako napuknu vene. I onda uživa u svojoj slobodi, posljednjim uzdahom se vine i hoda kao beba i mlijeko na njenim usnama.

Da li vjeruješ, varošice, da te tako čuvaju, i tako te miluju, pod kožom, te osjećaju. Koraci tvoji što morem varošanskih krovova hode čine da te varošani vole još više, svakog puta kad se cigle dotaknu sa mjesečinom.

Lijepo je biti u godinama, a biti dijete varoši, koja je i baka i kolijevka ujedno. Njene ruke, tako lijepo naborane liče na sljepoočnice kad se skupe pri dnu obrva. Podsjećaju na podočnjake i njihov smijeh u noći punoj mirisa bajnih i razgovora veselijih od srca samoga. Govori jednim poljupcem u obraz, bijeli kao rijetko, neotkriveno vrelo nad potocima što recituju krštenje i opelo.

Pa čitav život tu da žive, malo im je, zato varoš stražari noću nad njima, dok je oni čuvaju. Za druge, od drugih, u sebi. A kiša će padati, i uoči Božića, i uoči Ramazana.

Pripovijetka Pop-Nenadovo hrišćanstvo

„Pripovedačka proza ne zauzima značajnije mesto u stvaralaštvu Rista Ratkovića... Zapravo, njegove pripovetke više su uzgredno uhvaćene slike iz života, ili pak poetske reminiscencije na neki za autora značajni susret. Prave pripovedačke fabule, jasno izgrađene dramaturške linije, dubljeg psihološkog poniranja u život junaka – nema u Ratkovićevim pričama, ili ima toliko malo da se gotovo može zanemariti.“²³

Među Ratkovićevim pripovjerkama, posebno mjesto zauzima *Pop-Nenadovo hrišćanstvo*. To mjesto joj prije svega pripada, po razvijenoj pripovjedačkoj fabuli, izgrađenoj dramskoj liniji, svojevrsnoj životnoj filozofiji, psihološkom preživljavanju glavne ličnosti, živoy i upečatljivoj atmosferi sredine. Svega su tri glavna aktera u toj pripovijeci: pop-Nenad, njegov sin i Halil-aga. Iza Ratkovićevih likova, iako ne vidimo nijednu određenu ličnost, osjeća se prisustvo, dah životne sredine, želja i žudnja za slobodom, bez koje život nema svoju pravu cijenu. Pop-Nenad je oličenje te sredine. Život pun uvrnutih puteva, nesagledivih krivina, sunovrata, kovitlaca u kojima ne iščekuje noć ono što rađa dan, u vrtlogu protivrječja, netrpeljivosti i žestokih sukoba i obračuna vjera i naroda, pop-Nenad je izgradio svoju filozofiju, poimanje objektivne stvarnosti i čovjekova trajanja, borbe da se zlo savlada i pobijedi. U buri životnih okolnosti formirao se pop-Nenadov karakter. Pored pobožnosti on je hrabar, mudar, prostodušan, široko otvorenog srca za patnje svojih sugrađana, u njegovim postupcima glavni kormilator bila je ljubav. Istinska ljubav prema narodnoj slobodi i buni bila mu je u srcu usađena. On ne može da pojmi kakav bi ljudski duh bio bez ideala, i za njih

---

²³ Perović, Sreten, „Drama Sanžačkog Hamleta“, predgovor izboru *Ponoć mene*, 1966, str. 7-47.

je spreman na najveću žrtvu. Lik pop-Nenada je životan: individualizovan, ali nosi i neke tipične osobine crnogorskog sveštenika. Iako ne postupa kao pop Mićo, ne govori kao Iguman Stefan, ne tvori kao kaluđer iz „Smrti Smail-age Čengića“, nije daleko od Igumanove mudrosti i shvatanja života, osvjetnik je na djelu, a ne samo podstrekač da se smrtnik kazni.

Osveta je izvršena. Krvnik je ubijen, ali tu nije završen cilj životnog ideala pop-Nenada: uspravan, vedra čela, svijetla obraza i žudnog pogleda mora istrajati do konačne pobjede.

Van svake sumnje osobenost ovog lika otkrivamo u njegovoj intimističkoj opredijeljenosti i krajnjoj riješenosti da se dođe do ideala slobodnog čovjeka, u profilu, dakle, koji je nastao čvrstom integracijom mišljenja i postupaka.

Lik Halil-aga je antipodan pop-Nenadovom. Silnik je, neumoljiv, što mu srce diktira, tako i postupa. Najednom, u čemeru i alkoholu, kad je u poljuljanoj svijesti svodio račune, zgrozio se zbog toga što je nisko pao pred pop-Nenadovim licem, što mora ispraviti bez oklijevanja; odluči se, posluživši se za trenutak lukavstvom, na bezuman korak, da na bezočan način ubije Milutina, sinovca pop-Nenadovog.

Pop-Nenad, u trenutku kulminacije dramatične radnje u svojoj odlučnosti i psihološkoj katarzi, naslikan je jedinstvenim, originalnim postupkom. To je zaista potvrda da je Ratković imao karakterističan pripovjedački talenat.

Slobode nema bez žrtvovanja i odricanja, a svjesno se žrtvovati mogu samo jake ličnosti kao što je bio i pop-Nenad, i obračunati se uvijek sa silnicima i pustahijama.

U kontrastnim situacijama, istkano je prazno tkivo, naslikana atmosfera, prikazani likovi, njihova unutrašnja preživljavanja i postupci, što priči daje posebnu aromu i draž svježine, izdiže čitaoca na put nepogrješivih zaključaka i orijentacije da se stane i ostane uz likove koji se bore za dostojanstvo, napredak, humanije odnose u društvu.

Kliker je poetska proza Rista Ratkovića, protkana žalošću za djetinjstvom, snovima i idealima, zanosima i čežnjama, iznjedrenim u dječjem otvorenom i širokom srcu: Vasku, u opštem metežu i očekivanju smaka svijeta, jedna „staklena kuglica, divno išarana iznutra, bila je važnija od svega“.

Ali, ako bismo pažnju zadržali samo na ovoj ravni priča, bili bismo neobjektivni prema njenom autoru. Naime, poruka piščeva i sadržina priče složenije su i slojevitije. Strah i strepnja se nadvila nad varošicom: očekuje se smak svijeta. Repata zvijezda će odnijeti sve u nepovrat. Pred ovom činjenicom – kratkoćom življenja brzo se bilansiraju životni tokovi, nestaju razmirice kao najveće gluposti, ljudi postaju bliži jedni drugima; gazde „razaslaše po susednim kućama bardake rakije, suvog i svežeg mesa, sira, brašna i duvana“.

Skraćuje se i onako kratko vrijeme, do smaka svijeta, kod susjeda, u piću i čašćavanju, u ćaskanju, filozofiranju o smislu života. Ali se ne smije izgubiti iz vida piščeva poruka, koja se prije svega, sadrži u poenti kad se to neviđeno čudo ne zbi, sirotinja je uzdisala: „Oh, kad bi ovako svijet počeošće propadao!“.

Posebnu umjetničku vrijednost priča predstavljaju snažne i dopadljive slike i fragmenti, živa poetska atmosfera, satkana od stvarnih i imaginarnih sudbina likova, usredotočenih ljubavlju pisca – da život bude lijep i bajkovito radostan.

Drame Rista Ratkovića

Za Rista Ratkovića sve u životu je drama. Ne pisana drama, već drama života. Ratković je bio takva priroda da je svaki trenutak svog bitisanja doživljavao duboko dramski, čak i onda kada je izgledalo da ostaje prividno pribran i hladan, čak i nezainteresovan. Međutim, sve je mogao biti i u životu i u djelima, ali hladan na zbivanja koja su ga okruživala mogao je

biti samo prividno. Njegova drama, njegova životna drama, posebno je skrojena. Njegove pjesme, pogotovo one iz Egipta, sve su pisane dramskom rukom, a to je još upečatljivije u romanu *Nevidbog* u njegovim pričama i pripovijestima.

1. Drama *Zoraj*

Publikovana je samo jedna Ratkovićeve drama, da svjedoči o njemu prije kao o pjesniku nego kao o dramskom piscu. *Zoraj* je drama strasti; pokušaj psihoanaliziranja naravi i moralnih principa u carigradskoj i pariskoj sredini tridesetih godina prošlog vijeka. To je drama dva svijeta koji vode na suprotne strane (svijet religije, morala i običaja). Zoraj je ujedno i naslovna ličnost ove tragične poeme – nije uspio da se tokom nekoliko godina raskošnog života u „metropoli sveta“ suštinski prilagodi i svikne u Pariz, ali je uspio da kao i svi koji svoju mladost provedu u gradu ljubavi, na rijeci Seni, tamo pokraj nje zauvijek ostavi svoje srce. U Parizu je upalio svoju tragičnu luču, koju će poslije uzaludnog i besciljnog lutanja zemljama i drumovima donijeti nazad u svoj Carigrad i sagoreti njom svoj dom i svoje roditelje, ponosnog oca i krajnje emotivnu i žrtveno privrženu majku. Svjesno se podvrgao tragičnoj usamljenosti kao potencijalnom načinu izlječenja od pogubne i požudne ljubavi prema zvijezdi, igračici i pariskoj zavodnici Alisi Bonkur. Ona je Zoraja natjerala da svoju kob prihvati kao sudbinsko iskupljenje svog porijekla. Tako je on sve više živio svoju sudbinu, čija je krajnja cijena ležala u očvrsloj, izoštrenoj svjetlosti osvete. Ostajući zatočenik Pariza, zatvarajući carigradske kapije iza sebe, ostaje otvoreno pitanje čemu se svetio Zoraj, ponosni potomak slavni arapskih imama, ubijajući Alisu?

Ratković je svoje likove obukao u odjeću orijenta, osjenčio ih neobičnom ornamentikom strasti i ljubavi, mržnje, veličine i ništavila. On je i ovdje imao više naklonosti i razumijevanja za tragičnu čestitost, patrijarhalnost, nego za modernu poslovnost.

Privlačili su ga tajnoviti valeri orijenta (koje je nosio uz uspomene i slike iz djetinjstva). Krug zatvara Zorajevom hamletovskom dilemom. Ako je Ratković i u jednom djelu pokušao da cjelovito ocrtia psihološki profil ličnosti, on je to uradio u *Zoraju*. Ako u tome i nije u potpunosti uspio, onda to možemo pripisati nedostatku autorove dramaturške vještine. Ni u jednom trenutku u ovoj drami Ratkovićeva poezija nije suvišna, nakalemljena, čak ni u onim scenama u kojima odnosi junaka djeluju nerealno, isforsirano, nedovoljno životno.

Već samim imenom, svako lice u Zoraju, pisac je podigao na stepen simbola. Tu su okupljeni svi karakteri koje je Ratković u mladosti imao prilike da upozna. Tu su: ponosni orijentalac – otac; slovenskog porijekla, sentimentalno privržena majka; suptilna pariska ljubavnica – Alisa; hotelijer (Francuz), naučnik (Jevrej), čuvar ludnice (Englez)... Sve je to smješteno na dva tega terazija koje je Zoraj uvijek nosio u nikada dovoljno opredijeljenom srcu.

Važno je da dođemo do zaključka da jedina publikovana drama Rista Ratkovića sadrži najbolji dio njegovih poetskih kvaliteta; stilizovano, ali bogato naznačenu atmosferu carigradskog i pariskog života: obilje dirljivih ljudskih dilema najintimnije prirode.

„Ko može ostati ravnodušan kad čita „Zoraja“, jedinu objavljenu dramu Rista Ratkovića? Dramu sukoba i sudbina svetova i vera: Istoka i Zapada, islama i hrišćanstva. I više od toga. Kob i dramu života, jave i Zorajevih snova. I u svesti, i u duši i u krvi njegovoj, na mikropplanu lomljava je jača, bolnija i tragičnija. Ona je izavrela iz osobina koje su se taložile, bile isprepletane nekim čudnim, nevidljivim, drhtavim, ali u Zorajevoj duši duboko zategnutim nitima. I najmanji poremećaj morao je da uzrokuje pucanje: biti mlad i sam, sam i mlad ravno je propasti, duhovnoj i fizičkoj, bescilju, sunovratu.“²⁴

---

²⁴ Sekulić, Momir, *Književni lik Rista Ratkovića*, Odzivi, Bijelo Polje, 1976, str. 37.

Ovo djelo nam predočava nesporazum sa svijetom, traumatičnost svakog rođenja, prevlast čulnog nad racionalnim. Djelo koje i danas zaintrigira i zainteresuje čitaoca, koje svoje poetske i misaone kvalitete nudi kao dragocjen, upravo dramski doživljaj – pruža mogućnosti da se u originalnom obliku ili u dramaturškoj preradi, realizuje kao efektan pozorišni čin.

Ova predstava je premijerno izvedena u Bijelom Polju 10. juna 2011. godine u režiji i adaptaciji Ljiljane Ivanović.

Pored niza dramskih odlomaka iz proznih, putopisnih i pjesničkih Ratkovićevih djela, ostala su uz dramu *Zoraj* još *Komedija* i *Zmaj od Jastrepca*.

2. Komedija

Komedija je jedan sasvim neobičan tekst, objavljen u prvom broju *Bele revije*, časopisu od svega jednog štamarskog tabaka, septembra 1925. Najavljena kao komedija od deset slika, bez ijedne riječi, ova pikantna psihominijatura predstavlja, moguće, scenarij za pantomimsku svitu koja koliko znamo, nikada nije u cjelini ni napisana. Objavljena je samo *Prva slika* sva od didaskalija. Ona i on, bez ijedne riječi, provjeravaju svoje sumnje, liječe/umanjuju ljutnju, opraštaju se sa bolom. Glavnu ideju te komedije u deset slika nije moguće rekonstruisati. Ne bar posredstvom Prve slike.

3. Zmaj od Jastrepca

U Centralnoj biblioteci Crne Gore na Cetinju, ukoričena čvrstim povezom, prekucana i vlastoručno mastiljavom olovkom na početku i kraju sa potpisom autora, nalazi se lirska fantazija *Zmaj od Jastrepca*. Ta dramska poema od 360 stihova ima šest lica: jedno istorijsko, Carica Milica, dva mitološka: Miloš Obilić i žena mu Vukosava i tri bajkovita: Zmaj od Jastrepca, Vila Ravijojla i Nevodljivi glas (u ulozi komentatora).

Carica Milica ustaje iz postelje, dosta joj je carskog sjaja i Lazareve sijede brade. Tako počinje Ratkovićeva lirska

fantazija. Milica odlazi sa pratnjom do jezera, a Lazar ostaje nad pismom sultana da se za nebesko carstvo sprema. U tom dolazi Zmaj i na Milicino posvećeno tijelo (gdje naga iz jezera isplivava) cvijeće baca, a ona prestrašena odlazi u svoju ložnicu i tamo budna sanja da joj stalno dolazi Zmaj, i nemoćna je da mu se otme iz zagrljaja. Tu tajnu zna samo Miloš, jer mu je supruga povjeri, a Ravijojla u Zmaja zaljubljena, na obali jezera priča Milošu svoj jad: da Zmaja još odavno nema i da ga po svaku cijenu mora pronaći. Miloš joj otkri tajnu i Ravijojla se, od nagle strasti ili bijesa, prepusti ljubavi njegovoj. Ali Miloš ne bi bio Miloš. Ravijojla ga još kao dijete zna. On je uspio da i Zmaja namami i sa njim se sporazumije, te ga srećnoj Ravijojli vrati, a Milica (Miloševa tašta) ostaje sama, da gleda kako „zvezde noćas nasrću na prozore“, da prati pusti sjaj i pustošni mir.

Nema u ovoj Ratkovićevoj lirskoj fantaziji patriotskih busanja u grudi, nema opredjeljenja za carstvo nebesko, niti za svetačke odore, nema uživljavanja u tamjansko spokojstvo i dvorsko gospodstvo. Sve je krhko i požudno, izdaji podložno, strasnom spoju ljubavi sklono.

* * *

Risto Ratković je bio neodvojivo vezan sa svijetom ubogih, siromašnih i nišćih. Na osnovu svega izloženog zaključujemo da je on i u poeziji, i u prozi, i u drami bio prije svega pjesnik, prije svega, lirik. Otuda disparatnost između motivskog i formalnog u njegovom djelu. Taj nesputani lirski naboj uslovio je raznorodna stilska sredstva i razglobljenu sintaksu u žanrovima kod kojih se to ne očekuje.

Dosadašnji tumači njegovog djela (Svetlana Velmar Janković, Sreten Perović, Radomir Konstantinović) uglavnom su saglasni da je pjesnikov turbulentni i u mnogome tragični život istovjetan sa njegovim pjesmama. Njegovo djelo iako nije opsežno, stilski je raznovrsno. Upravo ta stilska lirska razućenost daje posebnu boju njegovim pričama, romanu, dramama, to jest njegovo

---

pripovijedanje je dominantno pjesničko, njegova drama je pjesnička tragedija. Neobičnost njegovog dara korespondentna je sa njegovom skokovitom i kratkom ekspresijom.

Nekad zbunjen, a nekad ućutkan stravičnim tokovima života, zbiljom koja nemilosrdno šiba, steže, razbija, suznih očiju, praznog srca pružao je ruke da bude bliže vedrini, da ih ugrije na zavičajnom suncu.

Pisao je u vremenu avangardnih književnih strujanja, zahvatao iz svake formacije, a nijednoj bio dosljedan. Njegov književni opus je utoliko osobeniji, njegov stilski izraz neobičan, nesputan i začudan. Hodao je ivicom ambisa, bio često na granici života i smrti, sna i jave, ne mireći se sa iščeznućem, tražeći spasonosnu riječ kao jedini lijek za tešku bolest tuge i nestajanja. Pjesnik onostranog, pjesnik s onu stranu, pjesnik začudne nove realnosti.

Literatura:

- Čedomir Lučić, *Doajen apsurdna Risto Ratković – Život i djela*, Univerzitet u Beogradu, Beograd, Bijelo Polje, 1996.

- *Književno djelo Rista Ratkovića* (R. Ivanović, Ž. Đurović, Ž. Đurković), Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, Podgorica, 2005.

- Milun Lutovac, *Lirizam u romanima Nevidbog Rista Ratkovića i Mojčovačka bitka Čamila Sijarića*, JU Ratkovićeve večeri poezije, Bijelo Polje, 2015.

- Momir Sekulić, „Književni lik Rista Ratkovića“, *Odzivi*, Bijelo Polje, 1976.

- Radomir Ivanović, *Risto Ratković*, Pegaz, Zmaj, Bijelo Polje, Novi Sad, 2003.

- Radomir Konstantinović, *Biće i jezik VII*, Prosveta, Beograd, 1983.

- Risto Ratković, *Dodiri*, Novo Pokolenje, Beograd, 1952.

- Risto Ratković, *Drame*, Kraljevsko pozorište Zetski dom, Cetinje, 2006.

- Risto Ratković, *Nevidbog*, Obod, Cetinje, 1994.

- Tatjana Bečanović, *Zaspati ili umreti*, CID, Podgorica, 2003.